

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमाप्त्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैराप्त्वा यजमानोऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादशमासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव तैराप्त्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्पाकरोति। इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः। अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥ यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभते। तेनैव पशून्व रुन्धे।

यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो
भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नर्क्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामृज्येध्व्यं तृष्णीं च॥

[१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स एता-
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽव रुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्त।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराध्नोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत ऐकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽव रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा

सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।
तामात्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्वशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्वाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्योल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥ [२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयौर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयांन्पशू-
नालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ।
त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो देवताभ्योऽन्ये-
ऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके कामान्दधाति।
तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां त्रयाणां सह वपा
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। पर्यग्निकृतानारण्या-

नु॒त्सृ॒जन्त्य॒हिः॑ सा॒यै॑ ॥११॥

अवरुद्धा उभयान्यशूनालभते सत्यादहिःसायै॥

[३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ युनक्ति। अ॒रु॒षमि॒त्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒रु॒षः।
अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ युनक्ति। चर॑न्तमि॒त्या॑ह। वा॒युर्वै चरन्।
वा॒युमे॒वास्मै॑ युनक्ति। परि॑त॒स्थुष॒ इत्या॑ह॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
युनक्ति॑। रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह। नक्ष॑त्राणि॒ वै रोच॑ना
दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोचयति। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॒त्या॑ह।
का॒मा॒ने॒वास्मै॑ युनक्ति। ह॒री वि॒पक्ष॑सेत्या॑ह। इ॒मे वै ह॒री
वि॒पक्ष॑सा। इ॒मे ए॒वास्मै॑ युनक्ति॥१३॥

शो॒णा धृ॒ष्णू नृ॒वाह॑सेत्या॑ह। अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा। अ॒हो॒रा॒त्रे
ए॒वास्मै॑ युनक्ति। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ युनक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। के॒तुं कृ॒ण्वन्न॑के॒तव॒ इति॑ ध्व॒जं प्र॒ति-
मु॒ञ्चति॑। यश॑ ए॒वैन॒राज्ञा॑ गमयति। जी॒मूत॑स्येव भवति
प्र॒तीक॑मि॒त्या॑ह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। ये ते प॒न्थानः॑ स॒वितः॑
पूर्या॑स॒ इत्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

परा॑ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॒ति। यस्य॑ प॒शुरु॑पाकृतोऽन्यत्र
वेद्या॑ ए॒ति। ए॒तस्त्तो॒तरे॒तेन॑ प॒था पुन॑रश्व॒माव॑र्तयासि न
इत्या॑ह। वा॒युर्वै स्तो॒ता। वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द्वधा॒त्यावृ॑त्यै।
यथा॑ वै ह॒विषो॑ गृहीतस्य॒ स्कन्द॑ति। ए॒वं वा ए॒तद॑श्वस्य

स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति। लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्राजाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्राजाप॒त्यो वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भू॒रिति॑ महि॒षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्यै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति। स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः क्रा॑मन्ति। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑ महि॒ष्यभ्य॑नक्ति। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री। तेज॑सै॒वास्यै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॑ वा॒वाता॑। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्यै॑ इन्द्रि॒यम॑व॒ रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॑ परि॒वृत्ती॑। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्यै॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे। प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॒धति॑। नास्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीर॑प॒ क्रा॑मन्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४) इत्य॑तिरि॒क्तम॑न्नम॒श्वायो॑पा॒हर॑न्ति। प्र॒जामे॒वान्ना॒दीं कु॑र्वते।

ए॒तद्दे॒वा अ॒न्नम॑त्तै॒तद॑न्नम॒द्धि प्र॑जाप॒त् इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्यं॑
द॒धते। यदि॑ नाव॒जिघ्रे॑त्। अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्। अव॑
हैव जि॒घ्रति। आ॒क्रान् वा॒जी क्र॑मै॒रत्य॑क्रमी॒द्वाजी॑ द्यौस्ते॒ पृष्ठं
पृ॒थि॒वी स॒धस्थ॑मित्य॒श्वम॑नु॒मन्त्र॑यते। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै।
समि॒द्धो अ॒ञ्जन्कृ॑दरं मती॒नामित्य॑श्व॒स्याप्रि॑यो भवन्ति
सरू॒प॒त्वाय॑॥१९॥

परितुस्थुष इत्याहुमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥—————[४]

तेज॑सा वा ए॒ष ब्र॑ह्मवर्च॑सेन॒ व्यृ॑ध्यते। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते।
होता॑ च ब्र॒ह्मा च॑ ब्र॒ह्मोद्यं॑ वदतः। तेज॑सा चै॒वैनं॑ ब्र॒ह्मवर्च॑सेन॒
च॒ सम॑र्धयतः। द॒क्षिण॑तो ब्र॒ह्मा भ॑वति। द॒क्षिण॑त आ॒यत॑नो
वै ब्र॒ह्मा। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यो वै ब्र॒ह्मा। ब्र॒ह्मवर्च॑समे॒वास्यं॑ दक्षिण॑तो
द॒धाति। तस्मा॑द्दक्षि॒णोऽर्धो॑ ब्र॒ह्मवर्च॑सि॒तरः। उ॒त्तर॑तो होता॑
भवति॥२०॥

उ॒त्तर॑त आ॒यत॑नो वै होता॑। आ॒ग्ने॒यो वै होता॑। तेजो॑
वा अ॒ग्निः। तेज॑ ए॒वा॒स्योत्तर॑तो द॒धाति। तस्मा॑दु॒त्तरो॑-
ऽर्ध॑स्तेज॒स्वितरः॑। यू॒पम॑भितो॑ वदतः। य॒ज॒मा॒नदे॒व॒त्यो
वै यू॒पः। यज॑मानमे॒व तेज॑सा च ब्र॒ह्मवर्च॑सेन॒ च
सम॑र्धयतः। कि॒ञ्चि॒द्वि॒दासी॒त्पूर्व॑चित्तिरित्या॑ह। द्यौर्वै वृ॒ष्टिः
पूर्व॑चित्तिः॥२१॥

दि॒वमे॒व वृ॒ष्टि॒मव॑ रुन्धे। कि॒ञ्चि॒द्वि॒दासी॒द्बृह॑द्वय॒
इत्या॑ह। अश्वो॒ वै बृ॒हद्वयः॑। अश्व॑मे॒वाव॑ रुन्धे। कि॒ञ्चि॒

स्वि॒दासी॒त्पि॒शङ्गि॒लेत्या॑ह। रा॒त्रिर्वै पि॑शङ्गि॒ला। रा॒त्रिमे॒वाव॑
रुन्धे। किं॑ स्वि॒दासी॒त्पि॒लिप्पि॒लेत्या॑ह। श्री॒र्वै पि॑लिप्पि॒ला।
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रुन्धे॥२२॥

कः स्वि॒देका॒की च॑रतीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्य ए॑का॒की
च॑रति। तेज॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। क उ॑स्वि॒ज्जाय॑ते पुन॒रित्या॑ह।
च॒न्द्रमा॒ वै जा॑यते पुनः। आ॒युरे॒वाव॑ रुन्धे। किं॑ स्वि॒द्धिम॑स्य
भे॒षज॑मित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै हि॑मस्य॑ भे॒षज॑म्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑
रुन्धे। किं॑ स्वि॒दाव॑पनं म॒हदित्या॑ह॥२३॥

अ॒यं वै लो॒क आ॑वपनं म॒हत्। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति
तिष्ठति। पृ॒च्छामि॑ त्वा॒ पर॑मन्तं पृथि॒व्या इत्या॑ह। वेदि॒र्वै
परो॑ऽन्तः पृथि॒व्याः। वेदि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑ त्वा॒ भुव॑नस्य
नाभि॑मित्या॑ह। य॒ज्ञो वै भुव॑नस्य॒ नाभिः॑। य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे।
पृ॒च्छामि॑ त्वा॒ वृष्णो॑ अश्व॒स्य रे॒त इत्या॑ह। सोमो॒ वै वृष्णो॑
अश्व॒स्य रे॒तः। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑ वा॒चः पर॑मं
व्यो॑मेत्या॑ह। ब्र॒ह्म वै वा॒चः पर॑मं व्यो॑म। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑
रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥—[५]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑ संज्ञ॒प्यमा॑न् आहु॑तीर्जुहोति।
प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। नास्मा॑त्प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
अव॑न्तीः स्थाव॑न्तीस्त्वाऽव॑न्तु। प्रि॒यं त्वा॑ प्रि॒याणा॑म्।
वर्षि॑ष्ठमा॒प्याना॑म्। नि॒धीनां॑ त्वा॑ निधि॒पति॑ हवामहे वसो

मुमेत्याह। अपैवासमै तद्धुवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवासमै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनमुपनयति। सुवर्गे
लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। आऽहमजानि गर्भधमा
त्वमजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यथ्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य
रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा
रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवासमै कल्पयति। कस्त्वा

छति कस्त्वा विशास्तीत्याहाहिंसायै॥२९॥

ह्रुवते कामन्त्यृषार्थामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन
यजते। ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रमश्वमेधः।
श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं
वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह।
श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य
शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विड्वै
हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।
न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं
नाभिषिञ्चन्ते। इयं युका शकुन्तिकेत्याह। विड्वै शकुन्तिका।
राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।
आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति।
आहतं गभे पस इत्याह। विड्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै
वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतसयदित्याह। विड्वै गभः।

राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्राष्ट्रं वि॒शं घातु॑कम्।
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। ये य॒ज्ञेऽपू॑तं वद॑न्ति।
 द॒धि॒क्राव्णो॑ अकारिष॒मिति॑ सुरभि॒मतीमृ॑चं वदन्ति। प्रा॒णा वै
 सु॒रभ्यः। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दध॒ते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒भुव॒ इत्य॑द्विर्मा॑र्जयन्ते। आपो॒ वै सर्वा॑
 दे॒वताः। दे॒वता॑भिरे॒वाऽऽत्मानं॑ पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॒णाऽनु॑ प्रावि॑शत्। ताभ्यः पुनः
 सम्भ॑वितुं नाश॑क्रोत्। सोऽब्र॑वीत्। ऋ॒ध्रव॑दि॒त्सः। यो मे॒तः
 पुनः॑ स॒म्भर॑दिति। तं दे॒वा अ॑श्वमे॒धेनै॒व सम॑भरन्। ततो॒ वै त
 आ॑र्ध्रुवन्। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। प्र॒जाप॑तिमे॒व सम्भ॑रत्यृ॒ध्नोति॑।
 पुरु॑ष॒माल॑भते॥ ३५॥

वैरा॒जो वै पुरु॑षः। वि॒राज॑मे॒वाल॑भते। अथो अन्नं॒ वै वि॒राट्।
 अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अश्व॒माल॑भते। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः। प्र॒जा-
 प॑तिमे॒वाल॑भते। अथो श्री॒र्वा ए॒कश॑फम्। श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
 गा॒माल॑भते॥ ३६॥

य॒ज्ञो वै गौः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो अन्नं॒ वै गौः। अन्न॑मे॒वाव॑
 रुन्धे। अ॒जा॒वी आ॑ल॒भते॑ भू॒म्ने। अथो पु॒ष्टिर्वै भू॒मा। पु॒ष्टिमे॒वाव॑
 रुन्धे। पर्य॑ग्निकृतं पुरु॑षं चा॒र॒ण्याश्चो॒त्सृज॑न्त्यहि॑सायै।
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आ॑ल॒भ्येते॑। यश्चा॑व॒मो यश्च॑ पर॒मः।
 तैऽस्यो॒भये॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता

अभिहुता भवन्ति। नैनं दङ्गवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरे-
हन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशात्प्रतिष्ठायां
ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठाय। देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः
पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।
गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-
जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या
भवन्ति। अन्तत एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय
स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति द्वन्द्विनः पशूनालभते।
अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन
यजते। छगलं कल्माषं किकिदीविं विदीगयमिति
त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवाऽऽत्मानं समर्धयति।

ऋतुभिर्वा एष व्युध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। पिशङ्गास्त्रयो
वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवाऽऽत्मान्
समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन
यजते। पर्यग्निकृता उथ्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥ ४० ॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्टान्पशूनालभतेऽष्टौ वं॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्श्वमेधे
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्श्वमेधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या
वै वपा। राजा महिमा। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
एव मेध्य उभयेऽवर्ष्यन्ते। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
तानेवोभयान्प्रीणाति॥ ४१ ॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या
देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः
समदं दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्यां मण्डूकां जम्भ्येभिरिति।
आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव
देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः
समदं दधाति॥ ४२ ॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति
 पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः
 संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयन्ता आसन्। तैऽब्रुवन्नग्नयः
 स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे।
 अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा
 अभवन्॥ ४३ ॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याऽभिभूत्यै।
 भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन
 प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः
 स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते॥ ४४ ॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते। अयस्मयेन
 कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥ ४५ ॥

दधात्यभिमन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ _____ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
 मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते।
 आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।

मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्। पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठयाश्चवेत। द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्सर्धयति स्थापयति पञ्च च॥

[१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।
वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायेताम्॥५२॥

प्रभ्रं शुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति।
ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः।
क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः
श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्।
अपास्माद्राष्ट्रं क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे रा॒ष्ट्रं र॑मत् इति॑। य॒दा खलु॑ वै राजा॑ का॒मय॑ते।
अथ॑ ब्राह्मणं जि॒नाति॑। दिवा॑ ब्राह्म॒णो गा॑येत्। नक्तं॑ राज॒न्यः।
ब्रह्म॑णो वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः। तथा॑ हास्य॒ ब्रह्म॑णा च
क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतं भवति। इत्य॑ददा॒ इत्य॑यजथा॒
इत्य॑पच॒ इति॑ ब्राह्म॒णो गा॑येत्। इ॒ष्टा॒पूर्त॑ वै ब्राह्म॒णस्य॑॥५४॥

इ॒ष्टा॒पूर्ते॑नै॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्यथा॒
इत्य॑मु॒ सं॒ङ्गाम॑म॒हन्नि॑ति राज॒न्यः। यु॒द्धं वै रा॑ज॒न्यस्य॑।
यु॒द्धेनै॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति। अ॒क्लृप्ता॒ वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑त् इति॑। तिस्रो॑ऽन्यो गा॒यति॑ तिस्रो॑ऽन्यः।
षट्॑श्सम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः।
ताभ्या॑ स॒ऽस्थाया॑म्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॑ ददाति। श॒तायुः॑
पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति॥५५॥

गाय॑ताङ्कामे॒द्वाह्म॑णस्य॒ कल्प॑यतश्च॒त्वारि॑ च॥

[१४]

सर्वे॑षु वा ए॒षु लो॒केषु॑ मृ॒त्यवो॒ऽन्वाय॑त्ताः। तेभ्यो॑ यदाहु॑तीर्न
जु॑हुयात्। लो॒केलो॒क ए॒नं मृ॒त्युर्वि॑न्देत्। मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑
मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॑त्य॒भिपूर्व॑माहु॑तीर्जु॑होति। लो॒कालो॑कादे॒व
मृ॒त्युम॑व॒यज॑ते। नैनं॑ लो॒केलो॒के मृ॒त्युर्वि॑न्दति। यद॑मुष्मै॒
स्वाहा॑ऽमुष्मै॒ स्वाहे॑ति जु॒ह्वि॒श्चक्षी॑त। ब॒हुं मृ॒त्युम॑मि॒त्रं
कु॑र्वीत। मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॑त्येक॑स्मा ए॒वैका॑ जुहुयात्। ए॒को वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के मृ॒त्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या॒ मृ॒त्यु॒रे॒व। तमे॒वामु॒ष्मिँ॒ल्लो॒केऽव॑यजते। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॒
स्वा॒हेत्य॑वभृथ आहु॑तिं जुहोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वाव॑ यजते।
तदा॑हुः। यद्भू॒ण॒ह॒त्या पा॒त्र्याऽथ॑। कस्मा॑द्यज्ञेऽपि॑ क्रियत॒
इति॑। अ॒मृ॒त्यु॒र्वा अ॒न्यो भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॒ इत्या॑हुः। भ्रू॒ण॒ह॒त्या
वाव॑ मृ॒त्युरि॑ति। यद्भू॒ण॒ह॒त्यायै॒ स्वा॒हेत्य॑वभृथ आहु॑तिं
जुहोति॥५७॥

मृ॒त्युमे॒वाऽऽहु॑त्या तर्पयित्वा प॑रि॒पाणं॑ कृत्वा। भ्रू॒ण॒घ्ने
भे॑ष॒जं क॑रोति। ए॒तां ह॒ वै मु॑ण्डि॒भ औ॑दन्य॒वः।
भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॒ प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार। यो हा॒स्यापि॑ प्र॒जायां॑
ब्रा॒ह्म॒णं ह॑न्ति। सर्व॑स्मै तस्मै भे॑ष॒जं क॑रोति। जु॒म्ब॒काय॒
स्वा॒हेत्य॑वभृथ उ॒त्त॒मा॒माहु॑तिं जुहोति। वरु॑णो वै जु॒म्ब॒कः।
अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑णमव॑यजते। ख॒ल॒तेर्वि॑क्लि॒धस्य॑ शु॒क्लस्य॑
पि॒ङ्गाक्ष॑स्य मूर्धं जु॑होति। ए॒तद्वै वरु॑णस्य रू॒पम्। रू॒पेणै॒व
वरु॑णमव॑यजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ [१५]

वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। तं दे॒वत॑या व्य॑र्धयति। यत्प्रा॑जाप॒त्यं
क॑रोति। नमो॒ राज्ञे॒ नमो॒ वरु॑णा॒येत्या॑ह। वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः।
स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमो॒ऽश्वा॑य॒ नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒
इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति।
नमो॒ऽधि॑पतय॒ इत्या॑ह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं
 मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
 समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिष-
 मेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति।
 आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते
 जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते।
 आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै।
 यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे।
 ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।
 त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।
 अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
 दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे।
 अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
 सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्रो भवति रुन्धे एकं च॥—[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं
 चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा
 देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो

वा ओषधीनां राजा। याभ्य एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथसावित्रो भवति। सवितृप्रसूत एवैनं
भिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अगदो हैव
भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि श्लोणः स्यात्। पूषा
वै श्लोण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अश्लोणो हैव
भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत। एतद्देवत्यो
वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया भिषज्यति। अगदो हैव भवति।
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखरे यदि नाऽऽगच्छेत्।
इयं वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति।
आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं
आज्यभागः। यजमानो वा अश्वः। अहंसा वा एष
गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। यदहोमुचे
निर्वपति। अहंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः।
रेतसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं रेतः। यथसौर्यं पयो
भवति। रेतसैवैनं स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः।
गर्भेर्वा एष व्यृध्यते। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति।
वायव्या गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं

स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते।
इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वो ह्येव भवत्यधीयादध्यते गर्भे वै न स समर्धयति द्वे च॥ [१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्त्सऽस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टि-
भिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्।
पापीयाऽस्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य
ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै
सऽस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न
पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्त्सऽस्थिते निर्वपेत्।
प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो
भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु
भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः।
सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन

य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै व्यावृ॑त्तो॒ नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑
व्यावृ॑त्तं भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॑ति॒ष्ठितो॒
नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒ति॒ष्ठितं॑ भवति॥७१॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॑ज॒स्वी नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒
वै तत्र॑ तेज॒स्वि भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै
ब्र॑ह्मवर्च॒सी नाम॑ य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ ब्राह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी
जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॑तिव्या॒धी नाम॑
य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ राज॒न्योऽति॑व्या॒धी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो नाम॑ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑
मनु॑ष्या भवन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै क्लृ॑प्तो नाम॑
य॒ज्ञः। कल्प॑ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ योगक्षेमः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒
यज॑न्ते॥७२॥

पर्यस्वान्नमं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्पर्यस्वान् विधृतो व्यावृत्तः
प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥) [१९]

ता॒र्प्येणाश्व॑ संज्ञ॑पयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॑
सम॑र्धयन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽनू॑पतिष्ठते।
य॒मलो॒कमे॒वैन॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्य॒धीवा॑से चाश्व॑
संज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूना॑ रूपम्। रू॒पेणै॒व प॑शूनव॑ रुन्धे।
हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति। तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑ भवति।
प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अस्य॑ वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य
कृत्य॒धीवा॑सः। दि॒वो हि॑रण्यकशि॒पु। आ॒दि॒त्यस्य॑ रु॒क्मः।

प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकं तार्प्येणाऽऽप्नोति॥ ७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना।
आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्येन प्रजापतेः सायुज्यः
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजते। य
उ चैनमेवं वेद॥ ७५॥

अवरुध्या आप्नोत्यष्टौ च॥ [२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वः श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्।
तेऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वः
सर्व्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजांश्चसम-
जयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त।
तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरा-
यतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं
उत्तरवेदिमुपवर्षति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा
एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवाव रुन्धे।
ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो
बलमेवाव रुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिं

चिनोति। तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे। अथो
अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनश्चत्वारि च॥

[२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽलभन्त।
तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा
एतद्देवानामहः। यथ्संवथ्सुरः। तस्मादश्वः पुरस्ताथ्संवथ्सुर
आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
यथ्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद।
यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्याऽऽलभते। समेनं देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं
भूतं मेधायाऽऽलभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽत्यै। सर्वस्य
जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन

यजंते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभेद्यजंत एति वेद॥

[२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रश्पूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्द्रश्पूर्णमासौ यजंते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥

[२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मे युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रीरूर्ध्वा प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरपश्रीब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिँल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो
लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥
प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
प्रपाठकः समाप्तः॥